

ZANIKLÉ CIHELNY A VÝZNAMNÉ SPRAŠOVÉ ODKRYVY NA LISTU BRNO-SEVER

Abandoned brickyards and significant loess sections on the Brno-North map sheet

Tomáš Pecka

Česká geologická služba, Leitnerova 22, 658 69 Brno; e-mail: tomas.pecka@geology.cz

(24-32 Brno)

Key words: Quaternary, Pleistocene, loess, paleosols, sedimentology, magnetic susceptibility, mollusc, mammals

Abstract

In total 22 abandoned brickyards on the territory of the 24-324 Brno-sever (Brno-North) map sheet were revisited and accessibility of their loess sections for sedimentological, paleontological and geohazard studies was checked. Brickyards along the Úvoz Street, between Lidická and Veveří streets, in Královo Pole and Černá Pole neighbourhoods are overbuilt with residential houses and inaccessible any more. Only the Růženin dvůr brickyard at Židenice has loess section available for a research. Better preserved loess sections were encountered in Brno vicinity, like the Jinačovice ravine, Bilovice brickyard, and ravine at Kníničky.

Úvod

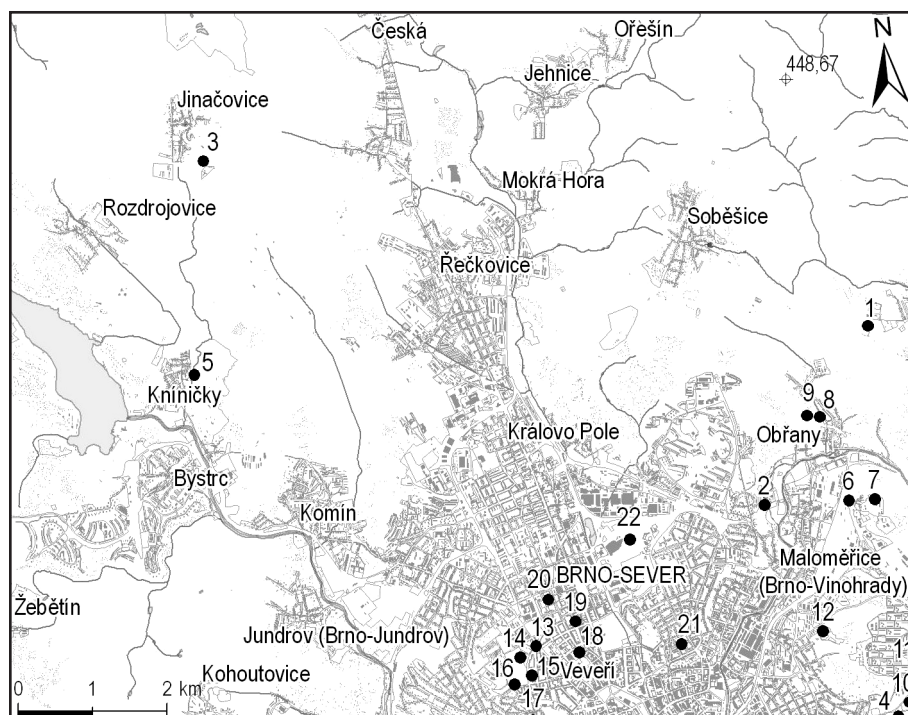
Tento přehled lokalit si klade za cíl předložit rešeršní soupis 22 významných sprašových profilů a zaniklých cihelen (viz obr. 1) zakládaných od 17. století na území a v blízkosti města Brna, situovaných na listu 24-324 Brno-sever (Hanžl et al. 2011). V rámci mapovacího projektu České geologické služby byl zjišťován stav zaniklých cihelen a sprašových profilů a to z několika důvodů. Vzhledem k tomu, že u mnoha již neexistujících těžeben nebyla známa jejich přesná pozice, sloužil tento výzkum ke zjišťování

potenciálních geohazardů. Dalším cílem tohoto projektu bylo mapování sprašových lokalit pro jejich případné využití jako zdrojů informací pro studium kvartérní sedimentologie a paleontologie.

Z počátku byly spraše těženy z přirozených odkryvů vzniklých erozí na svazích kopců a zářezech cest, ve středověku vznikala menší hlinišťe za městskými hradbami, jako například cihelna na místě dnešního krajského úřadu či cihelny před Židovskou bránou. Od 17. století dochází k rozvoji města a jsou otvírány větší cihelny dále

od městských hradeb, které se neustále rozrůstaly a zanechaly trvalejší stopu v reliéfu města. Cihelny blíže k bývalým městským hradbám byly postupně v 19. století zastavovány obytnými domy, k čemuž docházelo až do poloviny 50. let 20. století, kdy zanikly i cihelny okolo ulice Úvoz. Dále od centra města byly některé cihelny provozovány ještě v průběhu následujících desetiletí (Židenice, Bohunice), ale i tam byl provoz utlumován v důsledku rozvoje města, vyčerpání ložisek a změny technologie výroby.

K systematictějšímu zkoumání cihelen došlo až v době po druhé světové válce, kdy vyšly první články o těchto výzkumech, jako například v textu zmiňovaný

Obr. 1: Poloha cihelen a odkryvů na mapovém listu 24-324 Brno-sever.

Fig. 1: Location of the brickyards and sections on the map sheet 24-324 Brno-North.

článek Musila et al. z roku 1955. Z hlediska pedologie se touto problematikou zabýval Pelíšek (1982).

Pro potřeby tohoto soupisu je následující text seřazen podle hlavních oblastí, tzn. cihelny a výchozy okolí Brna, cihelny v Židenicích, cihelny na Úvoze, cihelny mezi ulicemi Lidická a Veveří a cihelny v Černých Polích.

Profily k lokalitám Bílovice nad Svitavou (1), Maloměřice (7), Obrány (8), Židenice I (10), Židenice II (11), Židenice III (12), Úvoz (14) a Trýbova (17) jsou popsány a vyobrazeny v článku Musil et al. (1955).

Metodika

Podkladem pro vytipování zkoumaných lokalit byly mapy I. vojenského (Josefského) mapování z let 1764–1768, II. vojenského mapování (Františkovo) mapování z let 1836–1852 a III. vojenského (Františko-josefského) mapování (1876–1878) (<http://archivnimapy.cuzk.cz/>), dále také plány města Brna a jeho okolí z let 1858–1944 (<http://www.vilemwalter.cz/mapy>). Další data byla použita z odborné literatury. Současný stav lokalit byl ověřen na místě, na každé lokalitě byl pomocí GPS zaměřen pro snadnější identifikaci střed areálu těžebny. Poloha lokalit je znázorněna na obrázku 1.

Na lokalitách, kde byl odkryt reprezentativní sedimentární profil, byla kappametrem KT 6 měřena orientačně i magnetická susceptibilita (jednotky SI), přičemž v rámci každé vrstvy byla měření třikrát opakována a měřena na několika místech. Následně byl spočítán ořezaný průměr těchto hodnot.

Cihelny a výchozy okolí Brna

1 Bílovice nad Svitavou – Bílovičká cihelna

Zaniklá cihelna je situována při pravém okraji silnice z Bílovic nad Svitavou do Brna mezi ulicemi Obránská a Soběšická (GPS: 49°14'36.613" N, 16°39'19.176" E) v nadmořské výšce 250–260 m. Těžební stěna je orientována na jih. V současné době se v prostoru bývalé cihelny nachází průmyslový areál s několika budovami a etážemi částečně zarostlými náletovými dřevinami.

Celková výška původního profilu v roce 1953 byla 12–15 m. V rámci tohoto profilu bylo vyčleněno devět vrstev (Musil et al. 1955) tvořených sprašemi a pohřbenými půdními horizonty. Horní vrstvy spraší jsou z posledního glaciálu, v hloubce 8 m popisují Musil et al. (1955) vrstvy tvořené půdními horizonty zařazené do posledního interglaciálu eemu (dříve označovaného jako riss-würm).

Stěna cihelny je ještě dnes poměrně dobře zachovalá s možností odběru materiálu, zvláště v horní etáži, která je mocná okolo čtyř metrů, ale vzhledem k jejímu stavu (záteky sedimentů z horní části profilu) nešlo rozlišit jednotlivé vrstvy.

2 Cacovická (Frankova) cihelna

Cihelna se s největší pravděpodobností nacházela v prostoru mezi tratí a Cacovickým ostrovem, naproti Cacovickému (Frankovu) mlýnu (GPS: 49°13'18.892" N, 16°38'10.797" E).

Z lokality je popsána malakofauna *Succinea oblonga* Drap., *Pupilla muscorum* Lin., *Orcula doliolum* Brug.

(Skutil – Stehlík 1945, Petrbock 1952, Ložek 1955). Bohužel jsem v literatuře nenalezl žádné bližší informace o profilu v této cihelně.

Prostor bývalé cihelny je ohrazen plotem, přístup není možný a ze silnice jsou vidět části dvou zarostlých etáží. Vzhledem k těmto faktům je lokalita pro potenciální výzkum nevhodná.

3 Jinačovice – rokle

Východně od Jinačovic, vedle bažantnice, na souřadnicích GPS: 49°15'47.865" N, 16°31'58.785" E, se nachází 130 m dlouhá sprašová rokle, jejíž stěna je odkrytá po celé délce, výška stěny je okolo 5 m.

V dostupné literatuře se mi nepodařilo najít podrobnější informace o této sprašové rokle.

Zhruba z poloviny je v. stěna rokle zasucená padající spraší a dno rokle je hustě zarostlé vegetací. Ve stěně lze odlišit několik vrstev. Západní stěna je již z části zavezena sedimenty pocházejícími ze stavby silnice na z. okraji rokle. Jde o stav z března 2011.

Při terénních úpravách prováděných začátkem roku 2011 byl při stavbě komunikace nad z. stěnou rokle odhalen profil spraší a paleopůd uklánějící se k východu:

Vrstva 1: svrchní 20 cm mocná vrstva recentní hnědé půdy s pozvolným přechodem do podloží, magnetická susceptibilita byla na profilu naměřena $0,25 \times 10^{-5}$ (SI).

Vrstva 2: rezavé půdy o mocnosti 40 cm, s pozvolným přechodem do podloží, magnetická susceptibilita byla na profilu naměřena $0,25 \times 10^{-5}$ (SI).

Vrstva 3: 120 cm sprašového sedimentu okrové barvy s výkvěty CaCO_3 , civváry o velikosti cca 5 cm, valouny dioritu o velikosti do 8 cm a menšími křemennými valounky, vrstva ostře přechází do podloží, magnetická susceptibilita vrstvy je $0,25 \times 10^{-5}$ (SI).

Vrstva 4: 60 cm rezavé půdy s ostrým přechodem do nadloží i podloží a až 10 cm velkými valouny dioritu, magnetická susceptibilita byla na profilu $0,56 \times 10^{-5}$ (SI).

Vrstva 5: 50 cm mocná vrstva sprašového sedimentu s větším počtem vrstviček CaCO_3 , s civváry o velikosti 10 cm střídající se s šedorezavými vrstvičkami s příměsí menších úlomků dioritu. Vrstva ostře přechází do podloží, i přes menší příměs dioritu byla magnetická susceptibilita $0,00 \times 10^{-5}$ (SI).

Vrstva 6: neznámá mocnost vápenného sprašového sedimentu žluté barvy s magnetickou susceptibilitou $0,19 \times 10^{-5}$ (SI). Tato lokalita má velký potenciál pro případný výzkum.

4 Juliánov – Bílá hora (Hybešova hora, Nová hora)

Již neexistující lokalita (GPS: 49°11'37.686" N, 16°39'39.441" E), v současnosti spadající do území katastru městské části Brno Juliánov, několikrát změnila svoje jméno. V kontextu měnící se paleogeografie řeky Svitavy ležela tato lokalita během spodního a středního pleistocénu na pravém břehu řeky Svitavy. V druhé polovině 19. století se na lokalitě Bílá hora začaly těžit vápence. Na jz. okraji kopce se kdysi nacházela šterkovna (tuřanská terasa) bohatá na paleontologické nálezy a byl z ní mimo jiné

popsán *Ursus deningeri hundsheimensis* Zap. a *Equus cf. marxi* Reich. (Musil 1957).

V současné době je celá Bílá hora zarostlá náletovými dřevinami a jakékoliv pozůstatky dřívější těžby se jen velmi těžce hledají, ojediněle se v jednotlivých lůmcích dají nalézt krasové dutiny vyplněné sedimenty zřejmě terciérního stáří (zelenošedé nevápnité jíly), podle ústního sdělení dr. Bubíka obsahují jurskou mikrofaunu, pocházející z místních vápenců.

5 Kníničky – sprašový profil

Mezi potokem a ulicí K lesu v ohybu potoka (GPS: 49°14'15.179" N, 16°31'52.799" E) u lesního hřiště se nachází zhruba 5 metrů mocná a 50 metrů dlouhá sprašová stěna okrové barvy bez viditelných vrstev. Nemožnost rozlišit vrstvy mohla být způsobena záteky sedimentů z horních částí profilu. Spodní část stěny je zasucena spraší splavenou z horní části stěny a ve stěně je vykopáno několik dutin o velikosti několika metrů.

Magnetická susceptibilita měřená na profilu vykazovala střední hodnotu $0,18 \times 10^{-5}$ (SI), měřeno bylo po celé délce profilu do výšky cca 2 m, celkem šlo o 25 měření. V současné době spolu s roklí v Jinačovicích jde o dva největší známé přírodní sprašové odkryvy na listu Brno sever.

Ve strži (49°14'440" N, 16°31'897" E) s. od lesního hřiště v údolí Mnišího potoka dokumentovali pracovníci ústavu Anthropos kvartérní profil o celkové mocnosti cca 10 m. Jedná se převážně o spraš, která je dělená pouze slabou šterkovou vrstvou cca 2 m pod povrchem. Nadložní spraš je bohatá na ulity měkkýšů. Dalším dělicím členem je slabá půda cca v houbce 4 m. Báze profilu je tvořena sprašovými hlínami (Neruda – Nerudová 2007).

6 Maloměřice – Holý kopec

Již neexistující lokalita se nacházela v dnešním prostoru seřazovacího nádraží (GPS: 49°13'21.011" N, 16°39'6.712" E).

Z archeologického hlediska šlo o velmi významnou lokalitu neolitu a halštatu, z malakofauny jsou popisovány *Trichia hispida* Lin. a *Succinea oblonga* Drap., nalezené ve sprašových vrstvách, v kterých byly hloubeny neolitické a halštatské jámy (Skutil – Stehlík 1945, Petrbock 1952). Bohužel autoři neuvádějí žádné podrobnější informace o zkoumané lokalitě.

Vzhledem k nepřítomnosti odkryvu je lokalita pro další výzkum nepotenciální.

7 Maloměřice – Ve zmolách („Ve zmolkách“, Zmoly)

Musil et al. (1982) popisují nález ostatků koně *Equus süssenbornensis* Wüst v hloubce 15 m pod povrchem na ulici Ve Zmolách (GPS: 49°13'21.564" N, 16°39'24.048" E). Sedimenty měly být odkryté v rámci profilu a byly tvořeny alochtonními šterky a pisky miocénu s fosiliemi (bivalvia a gastropoda). K nálezu došlo zřejmě v průběhu 60. let 20. století.

Ve zmolách se nazývala dnes již zrušená ulice, která dříve navazovala na ulici Podzimní a mířila směrem k lomu Hády a pak dále přes Šumberu do Lesního lomu.

V dnešní době již po lokalitě není ani stopy a je tudíž pro další výzkum nepoužitelná.

8 a 9 Obrány – Obřanská cihelna a zářez v úvoze severně od cihelny

Cihelna byla již v 50. letech 20. stol. mimo provoz, nachází se v prostoru mezi Obřanským potokem (vedle ulice Cihelní) směrem k ul. Dusíkova (GPS: 49°13'57.041" N, 16°38'47.292" E) v nadmořské výšce 230–240 m, stěna je orientována v. směrem. Na místě bývalé cihelny je nyní autovrakoviště, prostor cihelny je revitalizován a zarostlý hustou vegetací.

V profilu cihelny bylo v minulosti popsáno sedm vrstev spraší a pohřbených půd, výška stěny byla okolo 10 m. V profilu byla popsána série obsahující několik pohřbených půdních horizontů, tato série byla označena B1 a stratigraficky zařazena jako „würm“ 1–3, pod ním leží spraš s cicváry a pseudomycéliemi, tato část profilu byla označena jako Ba a zařazena do období „würm“ 1. Byly zde nalezeny uhliky borovice *Pinus silvestris* (Musil et al. 1955) a fauna měkkýšů určená Petrbockem (Musil 1955), jmenovitě *Vallonia costata* (Müll.), *Succinea oblonga* (Drap.), *Helicopsis striata* (Müll.), *Pupilla cf. sterri* (Voith), *Pupilla muscorum* (L.) (Musil 1955).

V úvoze s. od cihelny (GPS: 49°13'57.65" N, 16°38'38.609" E) je popsána vrstva černoze země zachycená i v cihelně. Z měkkýšů byly nalezeny druhy: *Helicopsis striata* (Müll.), *Pupilla muscorum* (L.) a *Pupilla cf. sterri* (Voith) podle Musila et al. (1955).

V současnosti je odkryv v úvoze pozorovatelný a to i přesto, že cesta je nepoužívaná a zarostlá. Jedná se o několik menších odkryvů spraší o délce 2–3 m a výšce do 2 m. Potenciál pro další výzkum je poměrně velký.

Cihelny v Židenicích

10 Židenice I – Malá Klajdovka (cihelna pod Novou horou, Bílou horou, Hybešovou horou)

Již neexistující cihelna, nyní v katastru MČ Brno Líšeň, mezi ulicemi Křtinská, Líšeňská a Jedovnická (GPS: 49°12'24.312" N, 16°38'50.34" E).

Musil et al. (1955) popsali v rámci této lokality 22 m vysoký profil s 20 vrstvami spraší a pohřbených půd. Horní část profilu byla tvořena sedimenty konce svrchního pleistocénu. Ve 14 m popisuje vrstvu posledního interglaciálu eemu (označenou jako riss-würm), v hloubce 20 m se dle Musila et al. (1955) nachází mocná vrstva předposledního glaciálu saale (dříve riss 1).

V sedimentech byla nalezena fauna měkkýšů (Musil et al. 1955), vrstvy byly označeny počátečními písmeny alpských stratigrafických stupňů:

W3 a W1 (chladná fáze): *Vallonia tenuilabris* (Br.) a *Pupilla muscorum* (L.)

RW (teplá fáze): *Helicopsis striata* (Müll.)

RW (chladná fáze interglaciálu): *Helicopsis striata* (Müll.), *Succinea oblonga* (Drap.), *Pupilla muscorum* (L.), *Pupilla cf. sterri* (Voith), *Vallonia tenuilabris* (Br.) a *Trichia* sp., *Clausilia* sp., *Chondrula tridens* (Müll.), *Chochlicopa*

lubrica (Müll.), uhlíky jedle *Abies* sp., *Pinus silvestris* a dva kamenné nástroje (Musil et al. 1955).

R1-2 (sprašová fauna): *Succinea oblonga* (Drap.), *Helicopsis striata* (Müll.), *Pupilla muscorum* (L.), *Vallonia tenuilabris* (Br.) a uhlíky borovice *Pinus silvestris*.

V sedimentech se nacházela deprese, do které byly vodou naplaveny ostatky drobné fauny obratlovců: *Crice-tus cricetus* (Lin.), *Microtus arvalis* nebo *gregalis*, *Citellus citellus* (Lin.), *Talpa* cf. *europaea* (Lin.), *Sorex* sp., *Equus* sp., *Marmota marmota* (Lin.) sensu Musil et al. (1955).

Poslední získaná data pochází z revize z let 1963–1964, v současné době již cihelna ani profil neexistují a potenciál pro další výzkum je nulový. V místech bývalé cihelny nyní sídlí společnost A.S.A. (likvidace komunálního odpadu).

11 Židenice II – Růženin dvůr (Růžový dvůr)

Nachází se v katastru MČ Brno-Vinohrady. V prostoru mezi ulicemi Křtinská, Jedovnická a Velkopavlovická (souřadnice GPS: 49°12'131" N, 16°39'873" E) v nadmořské výšce 274 m.

Z obratlovců se zde našly jen úlomky kostí, zato je popisována hojná malakofauna. Jedná se o interglaciální faunu autory označenou jako „riss-würm“: *Cepaea nemoralis* (Lin.), *Aegopinella* cf. *nitens* (Mich.), *Euomphalia strigella* (Drap.), *Bradybaena fruticum* (Müll.) a sprašová *Helicopsis striata* (Müll.) a dále též *Chondrula tridens* (Müll.) (Musil 1955).

Dále byly nalezeny pečičky břestovce *Celtis* sp., uhlíky javoru *Acer* sp. a dalších listnatých i jehličnatých stromů (Musil et al. 1955).

Kovanda určil stejnou faunu jako Petrbock a navíc i *Catinella arenaria* (Bouch.-Chant.), nacházející se většínou ve starém pleistocénu (Valoch 1977).

Důkladný výzkum provedla Smolíková a Kovanda (1982) a definovali pět fosilních pedokomplexů Pk V až Pk X od holsteinu po cromer (chybí Pk IX), ve vrstvách byla určena i fosilní malakofauna:

Pk II: *Pupilla loessica* (Lžk.), *Pupilla muscorum* (L.), *Helicopsis striata* (Müll.), *Vallonia pulchella* (Müll.), *Cecilioides acicula* (Müll.)

Pk IV: *Pupilla loessica* (Lžk.), *Pupilla muscorum* (L.), *Pupilla sterri* (Voith), *Helicopsis striata* (Müll.)

Pk V: braunlehmové parahnědozemě a pseudočernozemě, *Pupilla loessica* (Lžk.), *Pupilla* sp.

Pk VI: tři půdy parahnědozemě, *Pupilla loessica* (Lžk.), *Pupilla triplicata* (Stud.), *Pupilla muscorum* (L.), *Pupilla sterri* (Voith), *Helicopsis striata* (Müll.), *Valonia tenuilabris* (Br.). Stejná vrstva v jaké je popisován břestovec a javor (Musil et al. 1955).

Pk VIII: *Aegopis verticillus* (Lam.), *Helicigona banatica* (Rossm.), *Discus perspectivus* (Meg. v. Mühl.), *Pupilla loessica* (Lžk.), *Pupilla triplicata* (Stud.), *Pupilla muscorum* (L.), *Pupilla sterri* (Voith), *Helicopsis striata* (Müll.), *Valonia tenuilabris* (Br.), *Cepaea* cf. *nemoralis* (Lin.), *Helix pomatia* (Lin.), *Helicigona lapicida* (Lin.), *Orcula doliolum* (Brug.), *Helicodonta obvoluta* (Müll.), *Ruthenica filograna* (Rossm.), *Cochlodina laminata* (Mont.), *Vitrea subrimata* (Reinh.),

Aegopinella pura (Ald.), *Monachoides incarnata* (Müll.), *Acanthinula aculeata* (Müll.).

Podle Smolíkové se jedná z hlediska paleopedologie, paleomalakologie a stratigrafie o jednu z nejvýznamnějších lokalit pleistocénu v rámci ČR.

Cihelna byla založena počátkem 20. století a těžba byla ukončena koncem roku 1977, následně byla zčásti zavezena (Svobodová 1988). Na lokalitě byla důkladně studována s. stěna těžebny a to již od 40. let 20. století a to až do jejího uzavření.

V dnešní době se v j. části těžebny nachází již jen malá část profilu (Pecka 2011). Část lokality nacházející se v horních etážích je přeměněna v park a na svazích je vysazena okrasná zeleň a tráva. Spodní část těžebny, která byla z části zavezená, je velmi hustě zarostlá náletovými dřevinami a jde v podstatě o černou skládku.

12 Židenice III – pískovna

Severně od židenického hřbitova mezi ulicemi Rokytova a židenickým hřbitovem (GPS: 49°12'24.308" N, 16°38'49.5" E) leží v nadmořské výšce 240 m pískovna opuštěná již v 50. letech 20. století.

Asi 12 m vysoká stěna pískovny byla od hloubky 4 m tvořena polohami jemných miocenních písků a v nadloží „risskými“ sedimenty (Musil et al. 1955).

V nadloží písků zde byla popisována společenstva bažinných měkkýšů: *Helicopsis striata* (Müll.), *Chondrula tridens* (Müll.), *Vallonia costata* (Müll.), *Pupilla muscorum* (Lin.), *Pupilla* cf. *sterrii* (Voith), *Succinea oblonga* (Drap.), *Lymnea peregra ovata* (Drap.) sensu Petrbocka (1952); Musila et al. (1955); Ložka (1955, 1964b).

V současné době je prostor oplocen bez možnosti přístupu, bývalé etáže pískovny jsou zarostlé a možnost dalšího výzkumu je vyloučena.

Cihelny na Úvoze

Cihelny byly založeny na v. úbočí Kraví hory a Žlutého kopce, byla v nich těžena spraš na pálení cihel potřebných k rozvoji města Brna v 18. až první polovině 20. století, některé z cihelen byly zřejmě těženy již od 17. století. Cihelny ležely podél dnešní ulice Úvoz od augustiniánského kláštera na Mendlově náměstí až po křižovatku ulic Úvoz a Veverí na Konečného náměstí.

13 Konečného náměstí

V prostou dnešního Konečného náměstí (GPS: 49°12'17.529" N, 16°35'39.829" E) se nacházela cihelna, jež byla později spojena s cihelnou na Úvoze. Cihelna, v níž byla těžena spraš, patřila staviteli Franzi Pawlu, který ve vytěžených prostorách bývalé cihelny vystavěl na přelomu 19. a 20. století palác Tivoli, nyní se v prostorách vytěžené cihelny nachází bytová zástavba, silnice a park.

14 ul. Úvoz – cihelna

Na místě školy a zimního stadionu (GPS: 49°12'12.623" N, 16°35'29.268" E), mezi ulicemi Veverí, Rybkova, Jiráskova a Jana Uhra, včetně bloku domů na Konečného náměstí, se nacházela velká cihelna, jež definitivně zanikla začátkem 50. let 20. století.

I přes velikost cihelny nejsou v citované literatuře zmíněny žádné podrobnosti, profil zřejmě odpovídal profilu popsanému na j. okraji cihelny, kde je těsně pod povrchem popisována spraš, mocná 3 m, s cicváry a pseudomyceliemi, datovaná jako „würm“ 3. Pod spraší se nachází série pohřbených půd až do hloubky 9 m, datovaná „würm 1 až 3“, pod nimi se nachází další série pohřbených půd datovaná jako „riss-würm“ až „riss“. Zaznamenaná výška profilu se pohybovala okolo 16 m (Musil et al. 1955).

V dnešní době jsou za budovami školy vidět zbytky po zaniklých etážích cihelny, asi dva metry vysoké, občas místy s menšími výchozy eventuelně použitelnými pro další výzkum.

15 Svatotomášská cihelna

Cihelna byla založena v 1. polovině 18. století a je již zaznamenána na mapě I. vojenského mapování z let 1764–1768. Byla pojmenována podle vedle ležícího starého Svatotomášského dvorce (není totožný s dvorcem téhož jména ležícím v horní části ulice Veverí) patřícího augustiniánskému opatství sv. Tomáše na Starém Brně. Nacházela se mezi dnešními ulicemi Čápkova, Jana Uhra, Úvoz a Grohova (GPS: 49°12'4.942" N, 16°35'36.706" E) v nadmořské výšce 255 m a její s. okraj se dotýkal cihelny na ul. Úvoz.

K definitivní likvidaci posledních zbytků cihelny došlo ve 40. letech 20. stol. V dnešní době je v místě cihelny park a bytové domy.

16 ul. Bratří Čapků

Mezi ulicemi Úvoz, Grohova, Gorkého a Bratří Čapků (GPS: 49°12'0.923" N, 16°35'25.211" E) se nacházela stará cihelna, která byla zaznamenána již na mapě I. vojenského mapování.

Cihelnu pohltila rozrůstající se městská zástavba v první polovině 20. let 20. století.

17 Trýbova ul. – Fischerova (Falkensteinerova) cihelna

Cihelna se nacházela za augustiniánským klášterem mezi ulicemi Úvoz, Tvrdeho, Tomešova a Pivovarská (GPS: 49°11'43.554" N, 16°35'37.749" E), v nadmořské výšce 250 m. Cihelna je již zachycena na von Scheibenhofově mapě Brna z r. 1815 a na plánu stabilního katastru z r. 1825 (Kuča 2000). Roku 1857 zakoupil prosperující cihelnu na Úvoze Valentin Falkensteiner od vdovy Karoliny Krásenské. Výrobky této cihelny nesly kolek „FuE“ a číslo 2 v obdélném rámečku (Holub et al. 2006).

V bývalé Fischerově cihelně byl Musilem et al. (1955) popsán profil vysoký přes 21 m, s větším počtem fosilních půd. V podloží fosilních půd se nacházejí písky terasy Svratky, v jejichž spodních partiích byly r. 1953 nalezeny pozůstatky *Citellus undulatus* Pall., *Microtus oeconomus* Pall. a *Mammuthus trogontherii* Poh., šlo o přechodnou formu mezi *Mammuthus trogontherii* Poh. a *Archidiskodon meridionalis* Nes. Z flory byly přítomny pyly *Pinus silvestris*, *Abies* sp. Stáří vrstvy bylo určeno na přechod mezi prvním a druhým „risským“ interstadiálem (Musil et al. 1955).

V dnešní době je prostor cihelny zastavěn obytnými domy a garážemi. Potenciálně použitelný by byl z. okraj

cihelny, ve kterém se vyskytují ojedinělé výchozy spraší, tento okraj je ohraničený ulicí Tomešova a cestou spojující ji s ulicí Pivovarskou.

Cihelny mezi ulicemi Lidická a Veverí

Několik cihelen se nacházelo mezi ulicemi Veverí a Velkou Novou Ulicí, jak se dříve jmenovala ulice Lidická a na ni navazující ulice Štefánikova. Tyto cihelny byly založeny v průběhu 18. a 19. století při prudkém rozvoji Brna a přilehlé obce Královo Pole. Všechny tyto cihelny zanikly na přelomu 19. a 20. století s rozšiřující se městskou zástavbou. Jako poslední zanikla cihelna na ulici Kotlářská a to během 1. světové války.

18 ul. Cihlářská

Tato cihelna ležela za městským hřbitovem (GPS: 49°12'14.84" N, 16°36'8.013" E) a byla ve vlastnictví města, znázorněna je již na mapách I. vojenského mapování. Cihelna byla zrušena v 80. letech 19. století. Tato cihelna byla částečně ohraničena ulicí Cihlářská (vede takřka přímo středem bývalé cihelny) a ulicí Sokolská. Dnes se na místě bývalé cihelny nachází Tyršův sad.

19 ul. Kotlářská

Cihelna se nacházela mezi ulicemi Kotlářská, Botanická, Hoppova a částí bloku domů na ulici Štefánikova (GPS: 49°12'28.345" N, 16°36'5.633" E). Naproti cihelně se přes ulici Štefánikova nacházela mezi ulicemi Pionýrská, Střední, Staňkova a Křivanova pec na pálení cihel. Cihelna zanikla okolo 1. světové války a v dnešní době stojí na jejím místě bytové domy.

20 ul. Hrnčířská

V rámci této lokality, jež se rozprostírala mezi ulicemi Šumavská, Hrnčířská a Klatovská a jejíž dobývací prostor sahal až k ulici Veverí (GPS: 49°12'37.626" N, 16°35'47.89" E), šlo původně pravděpodobně o dvě menší cihelny. V současné době se na místě cihelny nacházejí VŠ koleje Družba a Listovy, budovy Magistrátu města Brna a Moravská zemská knihovna. Hrana dobývacího prostoru je stále patrná za právnickou fakultou, hrana je sesvahovaná, vysoká asi 2 m a pro další výzkum nepoužitelná, jako geohazard nepředstavuje riziko.

Cihelny v Černých Polích

21 Cihelna na Merhautově ulici – Brodschkova cihelna

Tato cihelna byla lokalizována mezi ulicemi Merhautova, Jugoslávská, Durďáková a Helfertova (GPS: 49°12'18.583" N, 16°37'16.292" E) až po zábrdovický hřbitov. Dnes je na místě zrušeného hřbitova park Schreberovy zahrádky.

V cihelně byly pravděpodobně těženy spraše i neogenní jíly („tégly“). Cihelna je již zaznamenána na mapách II. vojenského mapování z let 1836–1852 a byla přístupná z ulice Jugoslávská, zanikla před rokem 1900.

Dnes je prostor cihelny kompletně zastavěn bytovými a rodinnými domy a jeho potenciál pro další výzkum je nulový.

22 Cihelna v Králově Poli

Tato cihelna se rozkládala mezi ulicemi Cimburkova – Porgesova – Drobného a třídou generála Píky (GPS: 49°13'3.889" N, 16°36'41.585" E), původně patřila do katastru Černých Polí. Majitelem cihelny byl Franzi Pawlu. Tento syn tesaře z Bořitova se stal významným brněnským stavitelem a jeho výrobky nesly označení „Franz Pawlu & Sohn Brünn“. Po roce 1948 byla cihelna znárodněna a definitivně zrušena v roce 1991.

V neogenních jílech („téglech“) byla popisována bohatá společenstva hlubokomořské fauny (ježovky, foraminifery a další). Studované otolity dokládají batymetricky nejhlubší společenstvo ryb v celé karpatské předhlubni a indikují klidné vody svrchního batyálu (200–500 m) bez dnových proudů. Tyto závěry podporuje i druhové složení společenstva foraminifer a otolity (Brzobohatý 1982).

O kvartérních sedimentech jsem v literatuře zmínku nenalezl, zřejmě již byly odtěženy předchozí těžbou. V dnešní době je prostor bývalé cihelny zastavěný, mimo jiné zde stojí komplex Boby centra a nákupní centrum Tesco. Ve stěnách bývalé cihelny lze dodnes odebrat vzorky neogenních jíků.

Závěr

Z průzkumu, na jehož základě vznikl předkládaný soupis lokalit, vyplynulo, že cihelny ležící okolo ulice Úvoz, dále mezi ulicemi Lidickou a Veveří a cihelny v Králově Poli a Černých Polích jsou v současné době zastavěny obytnými domy a mohly by být zajímavé z hlediska geohazardů. Pro další výzkum však mají nulový potenciál. Z židenických těžeben je naopak pro další výzkum použitelná bývalá cihelna Růženin dvůr. Výchozy okolo Brna se jeví mnohem nadějněji, zde je použitelný profil ve sprašové roklí v Jinačovicích, opuštěná Bílovická cihelna, profil v zářezu potoka u Kníniček a úvoz cesty s. od bývalé cihelny v Obřanech.

Poděkování

Studium bylo podpořeno interním mapovacím projektem ČGS č. ú. 390003 v rámci mapování brněnské aglomerace 1 : 25 000 Českou geologickou službou. Také bych chtěl poděkovat Lence Kociánové za vytvoření schémátka a recenzentům Lence Lisé a prof. R. Musilovi za podnětné připomínky.

Literatura

- Brzobohatý, R. (1982): Rybí fauna spodnobadenských vápnnitých jíků v Brně Králově Poli a její paleogeografický význam. – Časopis Moravského Muzea, LXVII, 57–64.
- Hanzl, P. – Baldík, V. – Bubík, M. – Buriánek, D. – Dolníček, Z. – Dvořák, I. J. – Fůrychová, P. – Havlín, A. – Hrdličková, K. – Kociánová, L. – Konečný, F. – Krejčí, O. – Krejčí, Z. – Krumlová, H. – Kryštofová, E. – Müller, P. – Paleček, M. – Pecina, V. – Pecka, T. – Poul, I. – Rez, J. – Skácelová, D. – Skácelová, Z. – Slobodník, M. – Šrámek, J. – Tomanová Petrová, P. – Večeřa, J. – Vít, J. (2011): Vysvětlivky k základní geologické mapě ČR 1 : 25 000, list 24-324 Brno-sever. – MS, Česká geologická služba Praha.
- Holub, P. – Merta, D. – Zůbek, A. (2006): Cihelna z 19.–20. století v ulici Trýbova v Brně. – Archeologia Technica, 66–70.
- Kuča, K. (2000): Brno – vývoj města, předměstí a připojených vesnic. – Baset.
- Ložek, V. (1955): Měkkýši Československého kvartéru. – Rozpravy Ústředního ústavu geologického, XVII.
- Musil, R. (1955): Nález elephantida v cihelně na Úvoze v Brně. – Časopis Moravského Muzea, XL, 38–59.
- Musil, R. (1957): Osteologické nálezy ze šterkovny pod Stránskou skálou. – Anthropozoikum, 6, 55–66.
- Musil, R. – Valoch, K. – Nečas, V. (1955): Pleistocenní sedimenty okolí Brna. – Anthropozoikum IV, 107–168.
- Musil, R. ed. (1982): Kvartér Brněnské kotliny – Stránská skála IV. – Studia geographica, 80, 1–283.
- Neruda, P. – Nerudová, Z. (2007): Kníničky – sprašový profil [online, cit. 5. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www2.gli.cas.cz/kvarter/reportykninicky.html>.
- Pecka, T. (2011): Nález „nového“ profilu v zaniklé cihelně Židenice II – Růženin dvůr. – Geologické výzkumy na Moravě a ve Slezsku, 18, 2, 51–54.
- Pelíšek, J. (1982) Spraše a fosilní půdy brněnské kotliny. – Kvartér Brněnské kotliny – Stránská skála IV. – Studia geographica, 80, 85–99.
- Petrbok, J. (1952): Měkkýši moravského pleistocénu – Anthropozoikum II, 233–252.
- Petrbok, J. (1955): Pleistocenní měkkýši některých nalezišť okolí města Brna. – Anthropozoikum, IV, 2, 363–371.
- Sine 1768: Mapy I. vojenského mapování (Josefského) mapování z let 1764–1768.
- Sine 1852: Mapy II. vojenského mapování (Františkovo) mapování z let 1836–1852.
- Sine 1878: Mapy III. vojenského mapování (Františko josefské) mapování 1876–1878.
- Skutil, J. – Stehlík, A. (1945): Dosavadní výsledky malakozoologického studia diluvia Moravského – Práce Moravské přírodopisné společnosti, XVII, 12, 1–40.
- Smolíková, L. – Kovanda, J. (1982): Die Bedeutung der pleistozänen Sedimente des Fundortes Růženin dvůr (Brno Židenice II). – Sborník Geologických Věd, Anthropozoikum 15, 9–38.
- Svobodová, R. (1988): Rebilance zásob CGK, závěrečná zpráva. – MS, GP Ostrava.
- Valoch, K. (1977): Neue alt- und mittelpaläolithische Funde aus der Umgebung von Brno. – Anthropozoikum, Sborník Geologických věd Anthropozoikum, 11, 93–113.
- Císařské povinné otisky a indikační skici stabilního katastru (1824–1836). Ústřední archiv zeměměřičství a katastru [online, cit. 8. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <http://archivnimapy.cz/kz/>.
- Plány města Brna 1858–1944 [online, cit. 2. 5. 2011]. Dostupné z WWW: <http://www.vilemwalter.cz/mapy>.